

Irena Łącka

Kapitał ludzki polskich obszarów wiejskich - szansa czy zagrożenie?

Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 8, 211-218

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Łącka

KAPITAŁ LUDZKI POLSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH – SZANSA CZY ZAGROŻENIE?

Wprowadzenie

Przed polską wsią i ludnością zamieszkującą obszary wiejskie stoi obecnie wiele wyzwań. Wynikają one z konieczności dalszego dostosowywania się rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego do wymagań wspólnotowego rynku, a nawet patrząc szerzej – do konkurencji na rynkach światowych. Wiążą się z koniecznością zmiany struktury społecznej i agrarnej, technologii produkcji żywności, jakości siły roboczej, poziomu życia mieszkańców, stanu infrastruktury na obszarach wiejskich itd¹.

Obok tych wyzwań dostrzega się także inną grupę zadań do pokonania, związaną ze zdolnością do współdziałania mieszkańców wsi i tworzenia kapitału społecznego, niezbędnego do wykorzystania możliwości, jakie niosą fundusze i instrumenty wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej, adresowane do obszarów wiejskich².

Mieszkańcy terenów wiejskich nie mogą również pozostać poza budowaną w naszym kraju gospodarką opartą na wiedzy, co rodzi szereg kolejnych wyzwań

¹ Por. *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, red. J. Wilkin, Fundusz Współpracy, Warszawa 2005; K. Szafraniec, *O kapitale społecznym, Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014-2020*, „Nowe Życie Gospodarcze” nr 21/2007, dodatek specjalny, listopad 2007; B. Wieliczko, *Polska wieś a Strategia Lizbońska*, w: *Unia Europejska w kontekście strategii lizbońskiej oraz gospodarki i społeczeństwa wiedzy w Polsce*, red. E. Okoń-Horodyńska, K. Piech, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2006.

² Por. J.K. Ardanowski, *Czy można zmienić wieś bez udziału jej mieszkańców*, w: *Polska wieś 2025*, op. cit.; B. Wieliczko, *Polska wieś...*, op. cit.

wynikających z dążenia do podniesienia poziomu wykształcenia ludności obszarów wiejskich, zwiększenia dostępności i stopnia wykorzystania wiedzy i umiejętności zasobów ludzkich (kapitału ludzkiego) oraz technologii ICT na potrzeby jednostek gospodarczych i gospodarstw domowych. Wdrożenie założeń Strategii Lizbońskiej na obszarach wiejskich przyczyni się do rozwoju i podniesienia konkurencyjności gospodarki polskiej, zmniejszy zróżnicowanie regionalne obszarów wiejskich w Polsce oraz podniesie atrakcyjność tych obszarów w stosunku do miast. Jednocześnie działania te sprzyjają ograniczeniu wykluczenia społecznego i cyfrowego mieszkańców znacznej części naszego kraju. O skali tych zadań niech świadczy to, że obszary wiejskie stanowią w naszym kraju 93,2% powierzchni, którą zamieszkuje 38,6% ogólnej liczby mieszkańców kraju³. Prognoza demograficzna dla Polski przygotowana przez GUS wskazuje, że w roku 2030 udział ludności wiejskiej będzie wynosił już 42,6%, a dla części mieszkańców terenów wiejskich wybór wsi jako miejsca życia będzie wynikiem swobodnej decyzji⁴.

Istotnym czynnikiem produkcji we współczesnej gospodarce opartej na wiedzy, który determinuje jej rozwój i konkurencyjność, także na poziomie regionu, jest kapitał ludzki. W związku z tym nasuwają się pytania: Czy kapitał ludzki obszarów wiejskich stanowi szansę, czy zagrożenie dla nieuchronnych procesów przemian i pokonywania wyzwań stojących przed polską wsią? Czy mieszkańcy polskich obszarów wiejskich są gotowi do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy? Artykuł jest próbą odpowiedzi na powyższe pytania. Jego celem jest przedstawienie czynników determinujących stan i rozwój kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich oraz ocena jakości kapitału ludzkiego ich mieszkańców. Autorka do realizacji przyjętego celu wykorzystwała dostępne źródła literaturowe, dane statystyczne GUS oraz doświadczenia własne zebrane podczas wyjazdów studyjnych do gmin wiejskich województwa zachodniopomorskiego. Ze względu na ograniczone ramy tego artykułu autorka mogła jedynie zasygnalizować problem i zająć się niektórymi jego aspektami.

1. Kapitał ludzki i jego znaczenie dla gospodarki

Pojęcie kapitału ludzkiego do teorii ekonomii wprowadził T. Schultz w latach 60. XX w., poszukując odpowiedzi na pytanie: Co pomoże podnieść dobrobyt krajów słabo rozwiniętych? Uznał, że czynnikiem sprzyjającym wzrostowi go-

³ *Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r.*, GUS, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn 2006.

⁴ *Polska wieś 2025*, op. cit.

spodarczemu i zmniejszeniu luki technologicznej i cywilizacyjnej tych krajów jest przede wszystkim wiedza ich mieszkańców⁵. Kapitał ludzki traktował jako cechy populacji (wrodzone i nabyte), które mają wartość i mogą być wzbogacone za pomocą odpowiedniego inwestowania. Oznacza to, że kapitał ludzki jest ucieleśniony w człowieku i jest z nim nierozzerwalnie związany. Schultz wskazywał, że kapitał ludzki danego kraju kryje się w kombinacji takich cech, jak⁶:

- inteligencja, energia, pozytywna postawa wobec świata i ludzi, wiarygodność, zaangażowanie,
- zdolność jednostki do uczenia się, chłonność umysłu, wyobraźnia, zdolności twórcze, a nawet zdrowy rozsądek,
- motywacja jednostki do dzielenia się informacjami i wiedzą, duch zespołowy (gotowość do współpracy) i orientacja na cel.

Kapitał ludzki stał się także przedmiotem badań polskich ekonomistów rolnych i regionalnych w kontekście wykorzystania potencjału ludzkiego mieszkańców obszarów wiejskich i instrumentów WPR do usunięcia zapóźnienia polskiej wsi i rolnictwa w stosunku do tego sektora w rozwiniętych krajach Unii Europejskiej⁷. Zasób ludzki mieszkańców obszarów wiejskich łączy w sobie kapitał wiedzy i umiejętności, zdolności i nawyki, pracę oraz przedsiębiorczość. Może więc być uznawany za istotny czynnik rozwoju i konkurencyjności tych obszarów.

Jakość kapitału ludzkiego w całym kraju i na poszczególnych jego obszarach może się różnić. Rozwija się on wraz z rozwojem społeczeństwa i wymaga znacznych nakładów na procesy kształcenia (inwestycje w oświatę i kształcenie, na różnych poziomach, przez całe życie jednostki). Ilość kapitału ludzkiego zależy od sytuacji demograficznej danego kraju, natomiast jakość – od wykształcenia, umiejętności i doświadczenia. W szerokim ujęciu inwestowanie w poprawę jakościowych cech zasobu ludzkiego obejmuje poza inwestowaniem w wykształcenie i kwalifikacje mieszkańców wsi także inwestycje w zdrowie, ochronę środowiska naturalnego oraz kulturę. We wszystkich tych sferach polskie obszary wiejskie znacznie odbiegają od zadowalającego poziomu, pozwalającego na uczestniczenie w procesach dostosowawczych i przemianach polskiej wsi i obszarów wiejskich obecnie i w przyszłości.

⁵ J. Fitz-Enz, *Rentowność inwestycji w kapitał ludzki*, Oficyna Ekonomiczna Dom Wydawniczy ABC, Kraków 2001.

⁶ T. Schultz, *Investment in Human Capital*, *American Economic Review*, No. 51, 1961.

⁷ Por. *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja*, red. nauk. K. Szafraniec, IRWiR, Warszawa 2006; J. Kobyłecki, *Kapitał ludzki jako determinanta rozwoju obszarów wiejskich*, *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie*, seria: Problemy Rolnictwa Światowego, t. XV, Warszawa 2006.

2. Kapitał ludzki obszarów wiejskich jako zagrożenie dla pokonywania wyzwań rozwojowych

Obszary wiejskie w Polsce stoją obecnie przed podstawowym problemem rozwojowym – są znacznie zapóźnione w stosunku do rozwiniętych krajów UE, o czym świadczy wysokość PKB *per capita* prawie trzykrotnie niższa w przypadku mieszkańców polskiej wsi w porównaniu z Danią czy Belgią. Niska produktywność rolnictwa, stosunkowo niewielki areał gospodarstw rolnych, słabo rozwinięta pozarolnicza działalność gospodarcza na terenach wiejskich (alternatywa dla pracy w rolnictwie) to czynniki ograniczające rozwój obszarów wiejskich w Polsce i ich konkurencyjność gospodarczą oraz społeczną w stosunku do obszarów miejskich. Do najważniejszych problemów obszarów wiejskich zalicza się⁸:

- a) wysoki stopień uzależnienia dochodów mieszkańców od działalności rolniczej przy równoczesnym znacznym zróżnicowaniu ich wysokości;
- b) ograniczone możliwości zatrudnienia i uzyskania dochodów w pozarolniczej działalności gospodarczej, stąd wysokie bezrobocie rejestrowane i utajone;
- c) niewielki popyt na produkty i usługi pochodzące spoza rolnictwa – wynika z niskich dochodów przeważającej części ludności obszarów wiejskich;
- d) szeroką strefę ubóstwa, często związanego z wielodzietnością – rodzi to znaczne ograniczenia zakupów żywności, ubrań, podręczników szkolnych, uczestniczenia w zajęciach pozalekcyjnych, korzystania z dóbr kultury;
- e) niedostateczny rozwój infrastruktury – technicznej (wodociągów, sieci kanalizacyjnej, gazociągów, dróg o nawierzchni twardej, oczyszczalni, łącz telefonicznych i dostępu do Internetu) i społecznej (związanej z ochroną zdrowia, kulturą, powstawaniem i rozwojem nauki i szkolnictwa, możliwościami wypoczynku), ograniczony dostęp do usług finansowych oraz zarządczych, słabość instytucji wsparcia przedsiębiorczości i rozwoju obszarów wiejskich;
- f) niedostateczny poziom wykształcenia ludności wiejskiej i jej małą aktywność społeczną;
- g) częste przypadki alkoholizmu i przemocy w rodzinach wiejskich – niski poziom wykształcenia rodziców i związane z tym niższe zdolności ada-

⁸ D. Diakiewicz, M. Łotys, *Równać szanse: program w latach 2001-2005*, Polska Fundacja Dzieci i Młodzieży, Warszawa 2005; I. Wielewska, B. Jeleń, *Kapitał ludzki jako czynnik aktywizacji mieszkańców obszarów wiejskich*, w: *Innowacyjność w budowaniu gospodarki wiedzy w Polsce*, red. E. Okoń-Horodyńska, S. Pangsy-Kania, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2007.

ptacyjne powodują sięganie po alkohol jako środek na pokonanie nudy, w trakcie spotkań rodzinnych i podczas „załatwiania” różnych spraw (kulturowe przyzwolenie), co później wywołuje przemoc;

- h) dziedziczenie przez młode pokolenia postaw i wzorców zachowań rodziców (roszczeniowa postawa, brak zainteresowania podejmowaniem pracy, dalszym kształceniem, nadużywanie alkoholu, a ostatnio także narkotyków).

Wszystkie wymienione czynniki determinują poziom i jakość kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich, co oznacza, że obecnie można ten kapitał w przypadku przeważającej większości obszarów wiejskich w Polsce potraktować w kategoriach zagrożenia dla przemian polskiej wsi. Chcąc zmienić tę niekorzystną tendencję, należy przede wszystkim podnieść poziom wykształcenia mieszkańców regionów wiejskich, wyeliminować bariery w dostępie ludności wiejskiej do pełnej oferty edukacyjnej, kulturalnej, informacyjnej i sportowej. W przyszłości pozwoli to zmniejszyć różnice pomiędzy miastem a wsią oraz stworzyć społeczność otwartą na nieustanny rozwój i podnoszenie kwalifikacji.

Niski poziom wykształcenia jest poważną barierą dla rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej, aktywnego poszukiwania i podejmowania przez ludność obszarów wiejskich pracy w miastach (w ramach rywalizacji z tamtejszymi mieszkańcami). Im wyższy poziom wykształcenia, tym sprawniejsze funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie – na rynku pracy, na rynku edukacyjnym, przy podejmowaniu ryzyka własnej działalności gospodarczej. Tabela 1 przedstawia poziom wykształcenia ludności wiejskiej w porównaniu z mieszkańcami miast.

Tabela 1. Struktura ludności (w wieku powyżej 13 lat) według wykształcenia (w %)

Poziom wykształcenia	Miasto				Wieś			
	1988	1996	2004	2006	1988	1996	2004	2006
Wyższe	9,4	13,0	17,5	20,7	1,6	2,0	5,4	6,4
Policealne i średnie	31,8	31,0	38,0	38,2	13,1	15,4	24,5	24,6
Zasadnicze zawodowe	23,2	24,6	21,3	20,7	24,2	28,0	29,4	28,5
Gimnazjalne	-	-	4,4	4,8	-	-	5,8	6,3
Podstawowe i niższe	35,2	31,4	18,8	15,3	60,4	54,6	34,9	29,1

Źródło: Raport z wyników NSP 2002, Rocznik Demograficzny 2005, GUS, Warszawa 2005; NSP 2002. Ludność. Stan oraz struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna, październik 2003, Urząd Statystyczny, Szczecin, Rocznik Demograficzny 2007, GUS, Warszawa 2007.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 1, pomimo korzystnych zmian na przestrzeni lat 1988–2004 nadal wśród mieszkańców obszarów wiejskich dominują osoby z wykształceniem podstawowym i niższym (34,9%), natomiast ludność z wykształceniem wyższym stanowi jedynie 5,4%, co w porównaniu z odsetkiem mieszkańców miast z takim poziomem wykształcenia jest wielkością bardzo niską.

Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym na terenach wiejskich jest jednak stały wzrost poziomu wykształcenia ich mieszkańców na skutek rosnących aspiracji edukacyjnych. Nadal jednak niski poziom wykształcenia ludności obszarów wiejskich stanowi często barierę podjęcia działalności w innych zawodach niż rolnicze, w tym także samodzielnej działalności gospodarczej.

Młodzież na tych terenach częściej niż w mieście wybiera szkoły zawodowe, co wynika zarówno ze względów ekonomicznych (trudniejsza sytuacja materialna, koszty dojazdu), jak i niższego poziomu kształcenia szkolnego i przedszkolnego (wychowaniem przedszkolnym objęte jest ok. 17% dzieci z terenów wiejskich), utrudnionego dostępu do dóbr kultury (liczba bibliotek gminnych, punktów bibliotecznych, domów kultury, świetlic oraz kin systematycznie maleje na obszarach wiejskich). Powyższe ograniczenia dotyczą nie tylko młodzieży uczącej się, ale całej populacji zamieszkującej obszary wiejskie. Dane dotyczące wielkości księgozbiorów w gospodarstwach wiejskich są alarmujące – jedynie ok. 11% posiada ponad 100 książek, a 50% gospodarstw dysponuje najwyżej 50 książkami. W większości rodzin na obszarach wiejskich kontakt z książką lub prasą ogranicza się do korzystania przez młodzież z podręczników szkolnych lub czytania programu telewizyjnego przez rodziców.

Kolejnym zagrożeniem dla rozwoju obszarów wiejskich jest utrudniony dostęp do nowoczesnych technologii informacyjnych, co ogranicza znacznie możliwości edukacyjne (wykorzystywanie e-learningu i edukacji dla dorosłych) oraz gospodarcze (wykorzystywanie ICT na potrzeby własnego podmiotu gospodarczego, pozyskiwania informacji niezbędnych do podejmowania decyzji gospodarczych, kontaktu z bankiem, ARiMR, poszukiwania ofert pracy, zakupu dóbr, wykonywania telepracy itp.). Na obszarach wiejskich korzystanie z Internetu jest utrudnione⁹. W wielu przypadkach TP SA, monopolista w dziedzinie telekomunikacji na tych obszarach, nie jest zainteresowana inwestycjami umożliwiającymi korzystanie z łączny szerokopasmowych. Nawet gminy, które zbudowały własną sieć,

⁹ *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2004–2006*, GUS, Warszawa 2008.

np. Stoszowice (powiat ząbkowicki, województwo dolnośląskie) nie są w stanie w pełni jej wykorzystać z powodu niedostępności łączy przez TP SA. Gmina wykorzystuje do obsługi sieci internetowej e-Vita drogę radiową.

Podsumowanie

Doświadczenia światowe (Stany Zjednoczone, kraje azjatyckie) i krajów „starej” Unii wskazują, że w interesie państwa jest wykorzystywanie potencjału zasobów ludzkich i inwestowanie w podnoszenie jakości kapitału ludzkiego. Pozwala to dokonać przemian wsi i rolnictwa, zwiększyć konkurencyjność i rozwój gospodarczy tych regionów. Wymaga jednak wieloletnich działań związanych z edukacją mieszkańców obszarów wiejskich (także kształceniem ustawicznym), zwiększeniem dostępności do wiedzy i informacji za pomocą nowoczesnej infrastruktury ICT, rozbudową infrastruktury technicznej (w tym komunikacyjnej) i społecznej (pozwalając podnieść standard i jakość życia na terenach wiejskich), pobudzaniem aktywności na rynku pracy i udziału w życiu społeczności lokalnej.

Wszystkie powyższe działania powinny być intensywnie wykorzystywane w naszym kraju na obszarach wiejskich. Obecnie kapitał ludzki można postrzegać w kategoriach zagrożenia dla rozwoju tych obszarów, a nawet jako czynnik hamujący rozwój i konkurencyjność gospodarki polskiej. Program Operacyjny Kapitał Ludzki na lata 2007-2013 stanowi szansę na efektywny rozwój zasobów ludzkich na obszarach wiejskich, jeżeli jego środki zostaną wykorzystane na projekty pozwalające zmniejszyć bariery rozwoju potencjału ludzkiego mieszkańców terenów wiejskich.

HUMAN CAPITAL OF POLISH RURAL AREAS – CHANCE OR THREAT?

Summary

The article discusses an essence of human capital and its role in present economy. The authoress describes the factors determining quality of human capital of rural areas in Poland. She analyzes conditions determining quality of human potential of inhabitants from these regions. The authoress concludes

from research, that currently the human capital on rural areas is the threat for their development, and even for development of Polish economy. Challenges, which stand in front of Polish village and rural areas in the future, oblige state to undertaking action permitting to remove barriers of development of human capital on these terrains, among other things through proper utilization of European Union funds.

Translated by Irena Łącka